

specifična varijanta liberalnoga kolektivismu koja je nakon II. svjetskog rata simbolizirana, s jedne strane, osnivanjem popularne *National Health Service* a, s druge strane, u konceptu jedinstvenih i niskih socijalnih naknada koje se daju nakon provjere imovnog stanja (*means- tested*).

Razvoj socijalne ideje u SAD-u bitno se razlikuje od europske povijesti, ali i američki slučaj pokazuje vrlo zanimljivo djelovanje vrlo različitih društvenih čimbenika. Autor, stoga, posebnu pozornost poklanja povijesti imigracijskih valova u SAD-u koji su rezultirali oblikovanjem distinktivnih crta američkog društva. "Poduzetnički duh, individualizam, asocijativnost, odsustvo klasne hijerarhije i paternalizma te čvrsto organizirane državne vlasti koja bi dominirala društvom obilježja su američkog društva nastala u 18. i 19. stoljeću." (str. 110) U 19. stoljeću osobito su popularne Spencerove ideje pa su prve socijalne intervencije više vezane uz filantropska nastojanja pojedinih bogatijih i/ili obrazovanijih pojedinaca, dok je razvoj radničkoga pokreta išao u smjeru specifične vrste američkog trejdunionizma. Filantropska ideja ostaje i danas jednom od bitnih osobina američke socijalne politike, a prva državna intervencija vezana je uz ime predsjednika T. D. Roosvelta. Na tragu državnih nastojanja rješenja velike ekonomske krize 1935. godine izglasava se *Social Security Act* kojim se reguliraju starosne mirovine te osiguranje za slučaj nezaposlenosti onih koji su radili u industriji i trgovini. 1939. godine osiguranje se proširuje na uzdržavane supruge i djecu, a tek će u 60-ima doći do daljnjeg razvoja socijalnih programa, iako i dalje u bitno ograničenom opsegu u usporedbi s europskim tipovima socijalnih država.

Na kraju svoje knjige autor donosi i pregledno ispisano kronologiju socijalne politike Zapada te time u potpunosti zaokružuje svoju studiju. Valja još istaći da su ovi tekstovi prethodno objavljivani u časopisu *Revija za socijalnu politiku*, a da ovdje sakupljeni čine koherentnu i lakše dostupnu cjelinu koja će, vjerujemo, poslužiti mnogima u razumijevanju povijesnih ali, još više, suvremenih društvenih procesa.

Siniša Zrinščak

Alica Wertheimer-Baletić

STANOVNIŠTVO I RAZVOJ

Mate, Zagreb, 1999, 658 str.

Pred nama je impozantno djelo Alice Wertheimer-Baletić *Stanovništvo i razvoj*. Autorica je akademik i profesor demografije na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu. Iz područja demografije objavila je mnogobrojne knjige, studije, monografije, članke i rasprave. Član je Međunarodne unije za znanstveno proučavanje stanovništva te mnogih stručnih udruženja i redakcija časopisa. Za redovnog člana Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti izabrana je 1992, a od 1994. godine nalazi se na dužnosti tajnika razreda za društvene znanosti i član je Predsjedništva HAZU-a.

Problemi dinamičke i strukturne međuzavisnosti i zakonitosti demografskog razvoja kao dijela ukupnog društvenog razvoja, pri čemu demografski čimbenici zajedno sa socijalnim, gospodarskim, tehnološkim, političkim i ekološkim čimbenicima čine skup uvjeta i uzroka, posljedica su jedinstvenoga procesa društvenog razvoja. Svi ovi faktori djeluju na razvoj stanovništva kroz utjecaj na individualno ponašanje ljudi, na njihove odluke o radanju, seljenju, školovanju, izboru zanimanja, načinu života, prihvaćanju određenih stavova i vrijednosti. "Za razumijevanje demografskih procesa", naglašava Alica Wertheimer-Baletić, "stoga je bitno istražiti međuzavisnost demografskog (posebno reprodukcijskog) ponašanja i društvenog života uopće" (str. XIII).

Knjiga *Stanovništvo i razvoj* udžbeničkog je karaktera i podijeljena je na 9 poglavlja: *Stanovništvo i društveno-gospodarski razvoj* (str. 1-39); *Demografija kao društvena znanost* (str. 39-61); *Iz demografske teorije: odabrana poglavlja* (str. 61-91); *Proces razvoja stanovništva i njegove povijesne etape* (str. 91-195); *Kretanje stanovništva (prirodno kretanje stanovništva i migracija)* (str. 195-333); *Struktura stanovništva prema spolu i dobi i*

društveno gospodarski razvoj (str. 333-407); *Ekonomska struktura stanovništva i društveno gospodarski razvoj* (str. 407-529); *Populacijska politika i politika radne snage* (str. 529-593); te *Tendencije u razvoju stanovništva Hrvatske* (str. 593-619). U knjizi se također nalaze *Literatura, Pojmovno kazalo, Imensko kazalo, Životopis* te brojni grafikoni i tablice.

U prvom poglavlju razmatraju se međuzavisnosti stanovništva i društveno-gospodarskog razvoja. Bitna obilježja demografije kao društvene znanosti obrađena su u drugom poglavlju. Treće poglavlje je posvećeno teorijama o stanovništvu i to s gospodarskog aspekta. U četvrtom poglavlju analizira se teorija demografske tranzicije i njezine implikacije za razvoj stanovništva u pojedinim dijelovima svijeta. Dinamičke i strukturne sastavnice razvoja stanovništva i metode njihove analize razrađuju se u petom, šestom i sedmom poglavlju. Osmo poglavlje se odnosi na populacijsku politiku te upućuje na raznovrsnost uvjeta i mjera po pojedinim zemljama s jasnom porukom da se populacijska politika mora temeljiti i voditi s dobrim poznavanjem zakonitosti demografskog razvoja i njihove međuzavisnosti sa ciljevima i instrumentima opće razvojne politike. U devetom su poglavlju prikazane osnovne tendencije u razvoju stanovništva Hrvatske.

Zadatak ovog uratka nije prikazivanje cijele knjige, već osvrt na poglavlja koja govore o kretanju stanovništva te o tendencijama razvoja stanovništva Hrvatske.

U poglavlju *Kretanje stanovništva (prirodno kretanje stanovništva i migracija)* Alica Wertheimer-Baletić bavi se, kako je već u samom naslovu navedeno, prirodnim i mehaničkim kretanjem stanovništva te njihovim sastavnicama. Navode se mnoge definicije pojmova kao na primjer ukupan broj stanovnika, natalitet, fertilitet, mortalitet, reprodukcija stanovništva, migracija i drugo. Polazeći od činjenice da migracije nemaju samo posljedice na demografske, već i na brojne društveno-gospodarske te druge procese, analizirajući posebno demografski aspekt, naglašava Wertheimer-Baletić, pojednostavljujemo i osiromašujemo analizu migracije kao kompleksnog fenomena. Takav pristup

je opravdan, jer omogućava bolje poznavanje demografske strane problema migracije. Ovaj aspekt obuhvaća proučavanje s obzirom na mjesto podrijetla migracije i određena sljedećih relevantnih veličina: obujma migracijskih tokova, smjera migracije, duljine trajanja, prostorne distance, strukturnih karakteristika migranata na temelju usporedbe obilježja migrantskog i nemigrantskog stanovništva. Migracija (mehaničko kretanje stanovništva) je, smatra Wertheimer-Baletić, tradicionalno područje demografskih istraživanja. Ona čini sadržajno i metodološki naj-složeniju komponentu kretanja stanovništva i zajedno s prirodnim kretanjem sastavni je dio ukupnog kretanja stanovništva. Dok je prirodno kretanje izvorno biološki fenomen koji modificiraju brojni društveni čimbenici, migracija je (u mirnodopskim uvjetima) racionalan odgovor na međuregionalne razlike u razini prirodnog razvoja koji znači i razlike u mogućnosti zapošljavanja, stjecanja većih zarada, boljih uvjeta života i rada. Migracijska sastavnica ima, dakle, skromno djelovanje na stopu porasta stanovništva znatnog broja zemalja. Tako dugo dok u svijetu postoje sadašnje političke strukture sa svojim restriktivnim mjerama za svjetska migracijska kretanja, migracijski faktor neće bitno mijenjati karakteristike glavnih koncentracija stanovništva. Autorica nadalje razmatra problem migracijske tranzicije koja označava prijelaz od brojčano manjih i ograničenih oblika prostorne i socijalne mobilnosti stanovništva predmodernih društava prema oblicima migracije u suvremenom društvu, pri čemu se javljaju promjene u jačini migracije i njenim oblicima. U procesu tranzicije u području migracije razlikujemo "pet karakterističnih faza počevši od predmodernih tradicionalnih društava, (faza I.), preko ranih i kasnih tranzicijskih društava, (faze II. i III.), do razvijenih i visoko razvijenih društava (faze IV. i V.)" (str. 286).

Pojam migracija stanovništva označava prvenstveno prostornu pokretljivost stanovništva i kao takva ona je samo jedan od oblika ukupne mobilnosti stanovništva. Međutim, svaki pokušaj pojmovnog određenja migracija dovodi do nekoliko definicija i tipologija migracija ovisno o tome koji smo kriterij

respektirali prilikom definiranja. U literaturi o migracijama uobičajeno je razlikovanje vanjskih i unutarnjih migracija, kao dvaju osnovnih oblika migracija. Unutarnja je migracija ona čije se polazište i odredište nalazi unutar granica jedne države. Wertheimer-Baletić se, kada govori o unutarnjim migracijama, zadržava na užem značenju pojma tj. na definitivnim unutarnjim migracijama. Pod pojmom vanjske migracije podrazumijevamo one migracije čije se polazište nalazi unutar granica, a odredište izvan granica dane zemlje. Migracija djeluje na sve strukturne značajke stanovništva. Djeluje na veličinu ukupnog stanovništva i njegov prostorni razmještaj, na natalitet, mortalitet i drugo. Poglavlje zaključuje razmatranjem o novim trendovima vanjskih/međunarodnih migracija. U svjetskim su migracijskim tokovima u 80-im i 90-im godinama, zaključuje Wertheimer-Baletić, značajna tri migracijska toka, i to: nastavak emigracije iz europskih zemalja, nastavak emigracije radne snage iz zemalja južne Europe te emigracija iz zemalja centralne i istočne Europe u zapadnoeuropske zemlje. Ova potonja uvjetovana je političkim, gospodarskim i socijalnim nedaćama. Nestabilnosti koje se javljaju u razdoblju prijelaza sa socijalističke na tržišnu privredu s poduzetništvom kao temeljnim pokretačem privredne aktivnosti, stvorile su nesigurnost životnih uvjeta.

Posljednje je poglavlje zanimljivo zbog aktualnosti teme vidljive već u samom naslovu *Tendencije u razvoju stanovništva Hrvatske*. Alica Wertheimer-Baletić prikazuje osnovne karakteristike stanovništva Hrvatske koje se odnose na drugu polovicu 20. stoljeća. Za razdoblje nakon stvaranja hrvatske države, početkom 1992. godine obrađena su bitna obilježja prirodnog kretanja stanovništva za godine za koje postoje potrebni demografsko-statistički podaci. U posljednjih 100 godina stanovništvo Hrvatske prošlo je kroz sve etape procesa demografske tranzicije. U razdoblju između dvaju popisa stanovništva 1948. i 1991. godine stanovništvo Hrvatske se razvijalo u okviru bitnih demografsko-tranzicijskih karakteristika i procesa koji su obilježili razvoj stanovništva zemalja zapadne Europe, ali uz određene karakteristike specifične za Hrvatsku.

Nadalje je prikazano kretanje sastavnica prirodnog kretanja stanovništva u Hrvatskoj tijekom posljednja četiri i pol desetljeća. 1991. godine prvi put je u Hrvatskoj u razdoblju nakon II. svjetskog rata zabilježena prirodna depopulacija, koja je uvjetovana, kako ističe Wertheimer-Baletić, demografskim prilikama nastalim tijekom 70-ih i 80-ih godina zbog ubrzanog smanjivanja nataliteta i prirodnog prirasta, a osobito neposrednim utjecajem koji je Domovinski rat u Hrvatskoj imao na sastavnice prirodnog kretanja (natalitet i mortalitet). Razmatraju se tendencije u formiranju prirodnog kretanja stanovništva Hrvatske za koje je važan regionalni aspekt zbog regionalno diferenciranih obilježja prirodnog kretanja, što uvjetuje i regionalne razlike u pojedinim strukturama stanovništva i u općim demoreprodukcijskim procesima. Iako je prirodno kretanje glavna odrednica ukupnog kretanja stanovništva Hrvatske, migracija (unutarnja i vanjska) također je njezina važna odrednica. Hrvatska je tijekom proteklog stoljeća bila otvoreno migracijsko područje s izraženom emigracijskom sastavnicom ukupne migracije. Analizirana su osnovna obilježja bilance unutarnje međurepubličke migracije za Hrvatsku te promjene nastale prema dobnoj strukturi i prema narodnosti, posebno utjecaj ratne agresije na Hrvatsku početkom 90-ih godina, tj. na sadašnji i budući razvoj njena stanovništva. Važnu ulogu u formiranju ukupnog migracijskog salda imala je za Hrvatsku, osim unutarnje migracije, i vanjska migracija. U okviru ukupne vanjske migracije iz Hrvatske u razdoblju nakon II. svjetskog rata uz trajno se iseljavanje u drugoj polovici 60-ih godina javlja i privremeno zapošljavanje naših građana u inozemstvu. Kako napominje Wertheimer-Baletić, jedna od najtežih posljedica ratne agresije na Hrvatsku bila je velika prognanička i izbjeglička kriza, prisilna migracija ljudi iz okupiranih krajeva Hrvatske u njezina slobodna područja i inozemstvo, kojoj se pridružio i velik izbjeglički val iz ratom zahvaćene Bosne i Hercegovine. Na kraju zaključuje: "Iz svega rečenoga proizlazi, da demografski problem, povezano uz razmatrane dugoročne demografske procese i aktualne, ratom izazvane specifične demografske prilike, postaje u Hrvatskoj jedan od

OSVRTI I RECENZIJE

društveno prioritetnih problema, koji će zahtijevati, usporedno s gospodarskom obnovom, a u okviru ukupne razvojne politike, kompleksan i sveobuhvatan program populacijske politike u obje njezine varijante, u pronatalitetnoj i u migracijskoj varijanti. ... Takav je program demografske revitalizacije Hrvatske sadržan u dokumentu pod nazivom "Nacionalni program demografskog razvitka Hrvatske" (koji je prihvaćen u Saboru Republike Hrvatske u siječnju 1996.). Bez takvog sveobuhvatnog programa, na suvremenim načelima koncipirane populacijske politike, teško će se moći zaustaviti proces ukupne depopulacije koji je već uvelike zahvatio stanovništvo Hrvatske, a koji su nedavna ratna zbivanja još više ubrzala" (str. 617).

Problem stanovništva jedan je od naj-složenijih problema kada razmatramo zakonitosti ljudskoga društva. U knjizi **Stanovništvo i razvoj** susreću se pitanja iz prirodnih i društvenih znanosti - iz biologije, socijalne geografije, medicine, sociologije, ekonomije, povijesti, politologije i drugih znanosti. Problemi demografskog razvoja na globalnoj razini i razini pojedinih država postaju sve složeniji i privlačni kako akademskim i političkim krugovima tako i široj čitalačkoj publici. Zbog aktualnosti i zanimljivosti teme, knjiga **Stanovništvo i razvoj** zasigurno će postati zanimljiva ne samo stručnjacima i studentima prirodnih i društvenih znanosti, već i široj javnosti.

Ana Pažanin